

Adam Kucharski
 orcid.org/
 0000-0001-9278-7522

Wybrane skutki społeczno-polityczne nieuporządkowanych pożyczek

Wstęp

Na płaszczyźnie gospodarki określenie najważniejszych kwestii społeczno-politycznych sprowadza się często do ustalenia rzeczywistego ośrodka władzy i otaczających go zależności, od których nie sposób lub też wyjątkowo trudno się jej uwolnić. Umieszczenie zagadnienia aktywności finansowej w obszarze działań relevantnych etycznie otwiera z kolei szerokie pole do wnikliwej obserwacji życia gospodarczego z punktu widzenia moralności społecznej. Korzyść z pożyczki winna stanowić nie tylko legalny, ale także uczciwy zysk. Uwikłanie się rządzących w konieczność spłaty nadmiernych długów finansowych nigdy nie służy sprawie publicznej. Pojawia się wówczas pokusa dalszego zadłużania, a ostatecznie przetrzucenia nadmiernych ciężarów na barki społeczeństwa. W tym świetle wielowiekowa nieufność wobec procederu „rodzenia” pieniądza przez inny pieniądz w mariażu z niepohamowaną żądzą władzy jawi się jako bardziej zrozumiała i pozwala docenić roztropność zgłaszanych od wieków zastrzeżeń co do niektórych transakcji finansowych¹.

Problematyka społeczeństwa postawionego wobec kwestii związanych z obrotem pieniężnym i uwikłanego w sieć zależności finansowych przedstawiana jest w literaturze z wielu perspektyw. Z punktu widzenia niniejszego opracowania szczególnie interesująca wydaje się optyka traktująca państwo jako podmiot podlegający naciskom finansowym (żeby nie powiedzieć lichwiarskim) o charakterze strukturalnym, przy jednoczesnej promocji mentalności przyczyniającej się do jego bezbronności. Co warto zaznaczyć, w literaturze ekonomicznej nie ma

¹ Por. np.: F. Nadworski, *Nowe prawo o lichwie u nas obowiązujące. Wykład dogmatyczno-krytyczny i porównawczy*, Warszawa 1895; H. Wacyk, *Prawo pobierania odsetek w świetle etyki chrześcijańskiej*, Poznań 1893; H. Belloc, *Lichwa. Kryzys gospodarczy*, Poznań–Warszawa 2006, s. 9 i nast.; P.B. Sobuś, *Pożyczka na procent: próba oceny etycznej*, „Annales, Etyka w Życiu Gospodarczym” 2010, nr 13/1, s. 225–229; S. Ewertowski, *Lichwa, potępiana forma chciwości*, „Studia Elbląskie” 2012, nr 13 i przywołana tam literatura.

jednomyślności w zakresie recepty uwolnienia społeczeństwa od tego brzemienia². Celem niniejszego artykułu jest próba syntetycznego przypomnienia niektórych skutków, jakie w społeczeństwie wywołują niekontrolowane zależności pożyczkowe, zarówno w sferze politycznej, jak i społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem relewantności moralnej tych kwestii oraz ich znaczenia dla sprawujących władzę.

Spoleczne konsekwencje akceptacji paradygmatu pożyczkowego

Niewątpliwie z historycznego punktu widzenia z chwilą, gdy nowożytne państwa uznały, co do zasady, legalność umów pożyczkowych³, otworzyły w pełni możliwość obarczania się przez nie długiem, którego z czasem (z racji chociażby narastających odsetek właśnie) spłacić nie sposób⁴. W tym systemie, przy pełnej legalizacji procederu udzielania oprocentowanych pożyczek, zaczęły one grać kluczową rolę. Tam gdzie pieniądź „produkuje” pieniądź, odbywa się bowiem anonimowy skup papierów dłużnych, a na dalszy plan zepchnięta zostaje aktywność poświęcona tworzeniu dóbr. Aby pozbyć się ciężaru zaciągniętego długu, zwiększa się podaż pieniądza, co powoduje nieustającą inflację, która jest najbardziej odczuwalna dla osób o stałej wysokości dochodów⁵. Efektem jest silniejsze rozwarstwienie społeczne i tendencja do tezauryzacji pieniądza.

W pewnym zakresie (i w nieco innej formie) ciężaru tego mechanizmu doświadczyli starożytni Rzymianie, których system gospodarczy tamtych czasów doprowadził do koncentracji majątku w coraz węższym gronie osób. Była to klasycz-

² Wśród literatury, gdzie zgłasza się różne propozycje rozwiązań, por. np.: E.M. Jones, *Jalowy pieniądź. Historia kapitalizmu jako konfliktu między pracą a lichwą. Od Medyceuszy do Newtona*, t. III, Wrocław 2015, s. 14–27; J.H. de Soto, *Pieniądź, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, Warszawa 2011, s. 557 i nast.; J. Wozniński, *Dzieje kapitalizmu. Nieznana historia imperiów, bankierów, wojen i kryzysów*, Warszawa 2017, s. 575 i nast.; M. Kennedy, *Pieniądź wolny od inflacji i odsetek*, Kraków 2004, s. 89 i nast.; I. Litwin, *Propozycja zmiany statusu NBP*, <http://jestesmyzmiana.pl> [dostęp: 22.06.2019].

³ W praktyce przejawiało się to w uznaniu przez państwo racji dla stosowania nacisku na skrupulatne wypełnianie zobowiązań opartych na tych umowach, w zasadzie z pominięciem kontekstu etycznego ich zawarcia. Oznaczało to stopniowe porzucenie miary sprawiedliwości na rzecz postępowania w myśl reguły *pacta sunt servanda*. Z systemowego punktu widzenia istotne jest odwrócenie relacji reguły do wyjątku. Pomijam w tym miejscu ogólne rozwiązania (np. art. 388 polskiego Kodeksu cywilnego czy art. 286 polskiego Kodeksu karnego) dotyczące wyzysku czy oszustwa, jako z zasady znajdujące zastosowanie do szeroko rozumianego obrotu gospodarczego. W sprawie szczegółowych, prawnych regulacji antylichwiarских na przykładzie Austrii zob.: K. Bokwa, *Historia aktualna – austriacka regulacja odsetek i lichwy w XIX i XX w.*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2017, nr 21, s. 32 i nast., a na przykładzie innych wybranych krajów: A. Sołoma, *Lichwa w świetle współczesnych uregulowań prawnych w Polsce i wybranych krajach orientacji rynkowej*, „Ekonomia i Prawo” 2006, t. 2, s. 289 i nast.

⁴ Choć zadłużanie się panujących miało miejsce od zawsze, wierzyciele nigdy nie mieli pewności ich przedmiocie zwrotu należności przez panującego.

⁵ E.M. Jones, dz. cyt., s. 14.

na sytuacja bałaganu w finansach państwowych, co wiodło do dyktatury (ludzie zawsze przedłożą tyranie nad anarchię), a w końcu do cesarstwa.

Gotowy do pożyczania pieniędzy był zawsze realną pokusą dla piastujących władzę. Oczywiście, im sytuacja była poważniejsza, tym „cena” pożyczki wyższa. Władza z kolei, celem spłaty długów, odwoływała się zawsze do solidarności społecznej w postaci danin publicznych. Widać to szczególnie w kontekście wydatków wojennych. Przykładowo, w późnośredniowiecznej Florencji nieustanne wojny pociągały za sobą rujnujące podatki, a niedostatek wpływów fiskalnych stanowił zachętę do prowadzenia kolejnych kampanii wojskowych⁶. W tym sensie polityka imperialna okazała się najlepszym sposobem prowadzenia wojny (w tym ekonomicznej), a kradzież aktywów innego kraju (też np. przez piractwo, jak w XVI-wiecznej Anglii, czy też kolonializm) najpewniejszym sposobem, za pomocą którego państwo może się wydobyć z niemożliwych do spłacenia długów.

Szczególnie wrażliwe na nadużycia są obszary objęte monopolem lub protekcją państwową. Rodzą one niebezpieczeństwo częściowego uzależnienia się państwa, zaburzając właściwe funkcjonowanie swobód rynkowych. Szczegółowo rzecz ujmując, system permanentnego zadłużenia się państwa u podmiotów prywatnych prowadzi do tego, że nieliczni, zgromadziwszy na pożyczkach udzielanych państwu w niepewnych czasach na wysoki procent nieproporcjonalne środki, przestają być zainteresowani rozwojem przemysłu, gdyż to łączy się ze zbyt dużym ryzykiem. Efektywniejszym rozwiązaniem dla nich jest dalsze pożyczanie. Z kolei, w jego ramach, pożyczanie pieniędzy dla realnej gospodarki jest mniej zyskowne niż inwestowanie w sektor finansowy. W tym ostatnim księgowy zysk jest szybciej widoczny, a „bonus szefa zależy od wyniku w najbliższym kwartale i najbliższym roku”⁷. Stąd, wobec gigantycznej inflacji na rynku akcji, obligacji i kredytów hipotecznych, sektor finansowy zaczął dominować nad realną gospodarką, co powoduje systematyczny wzrost nierówności⁸. Warto chociażby zwrócić uwagę na jeden element statystyczny. W latach 80. XX w. w rozwiniętych gospodarkach wartość kredytów hipotecznych stanowiła około 25% PKB, a w ostatnich latach – już 75%. Dawniej do realnej gospodarki trafiało około 40% kredytów, obecnie ich procent wciąż spada, a w Wielkiej Brytanii sytuacja jest ekstremalna, gdyż jedynie 10% było przeznaczane na inwe-

⁶ E.M. Jones, dz. cyt., s. 66. „Aby pozostać potężnym, należy utrzymać państwo w stanie wojny i służyć mu gotówką na potrzeby wojenne, a potem udzielać mu dobrze zabezpieczonych i przynoszących wysokie zyski pożyczek. W ten sposób ludzie mieliby wrażenie, że pomagają im ci, którzy w rzeczywistości ciągną z tego rodzaju działalności pokaźne zyski, obrastają w zaszczyty, znaczenie i powiększają swą władzę”, cyt. za: tamże, s. 106. W tym kontekście ciekawie jawi się sytuacja zaistniała w XVI-wiecznej Florencji. Ciężkie podatki bezpośrednio nakładane przez miasto będące w stanie wojny stopniowo transferowały bogactwo z zależnych od miasta terenów wiejskich oraz społeczności podmiejskich do miasta, by karmić dług publiczny. Prowadziło to do porzucania pól przez rolników, a w efekcie zmusiło magistrat do ogłoszenia ośmiomiesięcznego moratorium na spłatę długów prywatnych. Tamże, s. 146.

⁷ Zob. rozmowę Grzegorza Sroczyńskiego z Maciejem Wróblewskim, pracownikiem brytyjskiego odpowiednika Komisji Nadzoru Finansowego, G. Sroczyński, *Sektor finansowy ogrywa demokrację, możemy obudzić się w świecie zamieszek i rewolucji*, <http://next.gazeta.pl> [dostęp: 20.06.2019].

⁸ Tamże.

stycje, które nie są związane z sektorem finansowym⁹. W ten sposób zostaje zerwana więź między udzielaniem kredytu a wzrostem aktywności gospodarczej. Skutki braku regulacji w działalności bankowej ujawniły się boleśnie zwłaszcza w czasie kryzysu 2008 r. Bezeffectywne dla gospodarki kraju tworzenie pieniądza przez banki nie przynosi bowiem społecznego pożytku. Stąd w piśmiennictwie przypomina się propozycje regulacji bankowych, które bezpośrednio wpływają na kredyt bankowy, zarówno na jego ilość, jak i jakość, w ten sposób, że gospodarczo pożądany kredyt byłby wspierany, a szkodliwa gospodarczo kreacja pieniądza byłaby ograniczona lub zabroniona. W tym ostatnim przypadku chodzi o kredyty niewykorzystywane do produkcji (zwiększania innowacyjności i potencjału gospodarczego kraju), przeznaczone dla transakcji finansowych, które stymulują inflację, tworzą cykle wzrostu i spadku cen aktywów oraz powodują niestabilność systemu bankowego¹⁰.

Proceder pożyczkowy jest szczególnie dochodowy w okolicznościach zmuszających pożyczkodawcę do wzięcia pożyczki celem uzyskania przewagi, np. w sytuacji konfliktu. Stąd – po stronie wierzycieli – może rodzić się pokusa inicjowania lub podsycania sytuacji spornych. Banki komercyjne mają bowiem wielką moc, gdyż tworzą dobro publiczne, jakim jest pieniądz, przy – jak się wydaje – nikłej kontroli publicznej. W literaturze zwraca się uwagę, że fakt ten często jest usuwany z pola widzenia opinii publicznej w ten sposób, że dochodzi w tym zakresie do procesu zarządzania informacją¹¹.

Państwa zależne od decyzji, które zapadają przy stołach ich wierzycieli, nie mogą mienić się rzeczywiście suwerennymi. Podobnie jest, gdy istniejące w ich ramach instytucje finansowe są „zbyt wielkie”, aby upaść, ponosząc konsekwencje swoich błędów. W obu przypadkach objawia się słabość państwa zależnego od zewnętrznego długu. W ten sposób umacnia się niebezpieczeństwo ekspansji grup finansowych. „Z wielu badań wynika, że banki centralne nie inicjują trendów gospodarczych, tylko za nimi podążają”¹². Dzieje się tak, gdyż ilość fiducyjnego pieniądza obecnego w obiegu i liczba transakcji jest niewyobrażalna. „W ciągu dwóch tygodni przez sieć nowojorską przepływa roczny produkt gospodarki światowej”¹³. Niestety, źródłem

⁹ Tamże.

¹⁰ R.A. Werner, *Stracone stulecie w ekonomii: trzy teorie bankowości i niezbity dowód*, Warszawa 2016, s. 76. Przy ocenie współczesnych finansów zwraca się uwagę na niebezpieczeństwo oderwania rynków finansowych od realnej gospodarki, a jednocześnie podkreśla się konieczność wspierania projektów rozwojowych. Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Wrocław 2017, nr 65.

¹¹ „W ten sposób zdecydowana większość społeczeństwa nie zdaje sobie sprawy, że podaż pieniądza jest kreowana przez banki, że banki nie pożyczają pieniędzy, i że każdy bank tworzy nowy pieniądz, gdy udziela kredytu”. R.A. Werner, dz. cyt., s. 72.

¹² G. Sroczyński, dz. cyt.

¹³ J. Kurtzman, *The Death of Money*, Simon & Schuster, London 1993, s. 17. Rynek swapów ryzyka kredytowego (CDS) w czasie kryzysu gospodarczego 2008 r. stanowił prawie ekwiwalent światowego PKB. Upowszechnienie się tego typu instrumentów bez odpowiednich limitów zachęcało do finansowania przypadkowego i ryzykownego, często nastawionego na niepowodzenie innych inwestorów czy osób postronnych, Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *‘Oeconomicae et pecuniariae quaestiones’. Considerations for an ethical discernment regarding some aspects of the present economic-financial system*, nr 26, <https://press.vatican.va> [dostęp: 5.06.2019].

współczesnej aktywności w tym obszarze jest niejednokrotnie chciwość, a motywem podejmowania działań, nawet wątpliwych ekonomicznie, chęć szybkiego zysku. Stąd nie bez znaczenia jest, kto i ile zarabia na pokrywaniu długu publicznego, który stanowi istotny element budżetu państwa.

Jak wcześniej nadmieniano, najlepszym dłużnikiem są związki publiczno-prawne, gdyż ostatecznym płatnikiem ich zobowiązań są obywatele. W ten sposób zinstytucjonalizowana pożyczka (zamiast angażowania środków bezpośrednio w przedsięwzięcia gospodarcze) może stać się „finansowym odpowiednikiem aborcji, ponieważ uśmierca rozwój gospodarczy w łonie społeczeństwa”¹⁴. Państwo zamiast inwestować w przedsięwzięcia konieczne dla wspólnego dobra, spłaca zaciągnięte długi, a społeczeństwo zamiast cieszyć się w pełni owocami swej pracy i podejmować na ich bazie racjonalne społecznie inwestycje, płaci odsetki od długu publicznego. Skutki nieodpowiedzialnych zobowiązań, często nie bez zachęty ze strony wierzycieli, zaciągniętych przez władze danego kraju (nawet dyktatorskie lub samozwańcze), obciążają społeczeństwa należnościami, których spłata nie tylko ogranicza możliwości zaspokojenia jego podstawowych potrzeb, ale niejednokrotnie – ze względu na rosnące odsetki – okazuje się długiem nie do spłacenia. Stąd nie może dziwić, że w najuboższych krajach „ponad miliard ludzi na świecie utrzymuje się za mniej niż jednego dolara dziennie, to jest mniej niż codziennie przeznaczają się na wykarmienie świń i krów w ramach dopłat rolnych w Unii Europejskiej”¹⁵. Zdaniem prof. Richarda A. Wernera „rada, aby pożyczać z zagranicy, była udzielana głównie przeciwko interesom krajów rozwijających się: naraziła ona te kraje na ryzyko kursu walut zagranicznych, co często prowadziło do wzrostu długu i nadmiernego odpływu odsetek od wszystkich otrzymanych pożyczek. Doprowadziło to do takich «rozwiązań», jak zamiana długu na akcje i przekazywanie majątku narodowego zagranicznym kredytodawcom (...) zwłaszcza że zagraniczni kredytodawcy jedynie tworzyli pieniądź z niczego, poprzez bankową kreację kredytu, coś co pożyczkobiorcy mogli zrobić sami u siebie, bez zaciągania zagranicznych pożyczek”¹⁶.

Piętnując zjawisko lichwy, społeczna myśl moralna ograniczała ludziom majątnym możliwość eliminowania ryzyka. Stąd uzasadniona i znana skądinąd krytyka modelu kapitalizmu opartego na bogactwie niewielu przypomina o zasadzie, że doczesny dobrobyt narodów zależy nie tyle od określonego poziomu „bogactwa narodowego”, ucieleśnionego współcześnie chociażby we wskaźniku PKB, ile od stopnia właściwej dystrybucji tegoż bogactwa między obywateli. Istotnym źródłem bogactwa jest bowiem ludzka praca i jedynie jej zdrowy mariaż z kapitałem może fundować stabilne podstawy demokratycznego społeczeństwa.

¹⁴ E.M. Jones, dz. cyt., s. 87. Np., gdy handlowanie w XVI-wiecznej Anglii za pomocą pożyczkowego kapitału stało się raczej regułą niż wyjątkiem, kupcy zaprzestali zajmowania się produkcją tkanin na rzecz pomnażania swych pieniędzy przez spekulację. „Jak to powiedział św. Bernard ze Sieny, lichwa miała zniszczyć zarówno biznes, jak i dobroczynność, podsycając chciwość i przyciągając pieniądze do czegoś, co wyglądało na inwestycję pozbawioną ryzyka”. Tamże, s. 371.

¹⁵ A. Zwoliński, *Chciwość*, Radom 2008, s. 86.

¹⁶ R.A. Werner, dz. cyt., s. 68.

Szczególnie narażony na nadużycia jest obszar „tworzenia” pieniądza fiducjarnego. Zasada rezerwy cząstkowej pozwala dzisiaj na kreację pożyczek *ex nihilo*. Strategie finansowe oparte na długu są bardziej atrakcyjne od strategii opartej na oszczędnościach. Banki pożyczają „wytworzone księgowo” pieniądze w oparciu o ułamek złożonych w nich depozytów, doliczając jeszcze odsetki i prowizje, a same depozyty pieniężne – chociażby w obliczu mechanizmu inflacyjnego – tracą na swej sile nabywczej. Podobnie nieprzemysłana rzetelnie (choćby w zakresie długookresowych skutków, kręgu adresatów, alternatywnych sposobów pozyskiwania środków pieniężnych) emisja obligacji skarbowych przyczynia się do powiększenia długu publicznego i związanych z nim odsetek, pokrywanych ostatecznie z podatków. Zdaniem niektórych komentatorów sytuacja ta stanowi pewną formę globalnej presji ekonomicznej, bazującej na społecznym niedoinformowaniu¹⁷. Rzeczą głęboko zastanawiającą są regulacje wymuszające zaciąganie przez rządy zobowiązań u obcych kredytodawców zamiast wprowadzania jedynie dostatecznych mechanizmów zabezpieczających przed nieodpowiedzialnym zadłużeniem się we własnym banku centralnym¹⁸. Wszak w innych okresach i systemach prawnych finansowanie wydatków skarbu państwa ze środków banku centralnego było lub jest stosowane¹⁹.

Warto w tym kontekście przywołać kilka trafnych uwag odnoszących się do kwestii pożyczek. W 1802 r. Thomas Jefferson przestrzegał przed obcą kontrolą emisji waluty, gdyż wówczas „korporacje, które wyrosną wokół banków, zabiorą ludziom wszelką własność”²⁰. Z kolei byłemu premierowi Kanady W.L. Mackenzie Kingowi przypisuje się spostrzeżenie, że zanim kontrola nad emisją pieniędzy i kredytu nie zostanie przywrócona rządowi, wszystkie dyskusje na temat niezależności demokracji są daremne, bowiem gdy naród odrywa się od kontroli nad własnym kredytem, nie ma znaczenia, kto tworzy w państwie prawo²¹.

¹⁷ J. Gniadek, *Lichwa instytucjonalna*, <http://jacekgniadek.com> [dostęp: 20.06.2019] i przywołana tam literatura.

¹⁸ Art. 220 § 2 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 ze zm.); por. też: *Rola NBP*, <http://jestesmyzmiana.pl> [dostęp: 20.06.2019]. W literaturze rozważa się, czy sposobem na omijanie tego zakazu mogłoby być skupowanie papierów skarbowych rządu w bankach komercyjnych (a zatem zwykle z uwzględnieniem ich zysku). A. Borodo, *Bank centralny a budżet państwa, wybrane aspekty prawne*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2015, nr 3, s. 24; P. Panfil, *Nabywanie skarbowych papierów wartościowych przez NBP*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio H, *Oeconomia* 2014, nr 48/4, s. 177 i nast.; M. Benedyk, *Bank centralny i dług publiczny*, <http://mises.pl> [dostęp: 20.06.2019]. Zaakceptowanie tej opcji rozdziłoby pytanie o ewentualne rozważenie projektu zmiany prawodawstwa (zarówno krajowego, jak i unijnego) wprost w kierunku możliwości (przy odpowiednim zabezpieczeniu przed nadużyciami) zaciągania przez rząd kredytów w krajowym banku centralnym. Rządy bowiem mogłyby „wzmocnić stopień stymulacji, osiągnięty za pomocą konkretnej polityki fiskalnej, jeśli źródło finansowania rządu zmieni się” z emisji obligacji na pożyczanie od własnych banków centralnych. R.A. Werner, dz. cyt., s. 69.

¹⁹ A. Borodo, dz. cyt., s. 24.

²⁰ J. Szewczak, *Banksterzy. Kulisy globalnej zmywy*, Kraków 2016, s. 42.

²¹ Tamże.

Niech przestrożą dla rządzących będzie również wypowiedź Napoleona Bonapartego, który przestrzegał przed nieroztropnym zadłużeniem uzależniającym finanse cesarstwa, mawiając przy tym, że „pieniądz nie ma ojczyzny”²². Jest to o tyle aktualne, iż przypomina, że wielkie międzynarodowe instytucje finansowe przez podejmowane operacje mogą wzruszać stabilność budżetową krajów, pozostając poza zasięgiem ich prawodawstwa²³.

Znaczenie wartości moralnych

Wiodąca rola pożyczek w systemie gospodarczym wywiera wpływ na definicję prawa własności. Jego rozumienie jako narzędzia respektowania właściwie pojętej zasady dobra wspólnego, nie zaś celu samego w sobie, zaczyna w takiej sytuacji uwiierać. Lekceważenie średniowiecznego namysłu nad społeczną rolą pożyczek prowadzi w rezultacie do absolutyzacji własności i odwraca uwagę od globalnej roli tego prawa oraz obowiązków wynikających z zasady społecznej solidarności. Szczególnie zagrożenie niesie tendencja do stosowania wyłącznie kryteriów zysku i władania. Tymczasem to, co jest sprawiedliwe, nie jest źródłowo określone przez prawo, lecz wypływa z głębokiej tożsamości istoty ludzkiej.

W nieustającej pogoni za wynikiem finansowym zapomniano, że pierwotnym powołaniem działalności finansowej jest służba gospodarce realnej przez tworzenie wartości dodanej za pomocą środków moralnie dozwolonych i do faworyzowania rozproszenia kapitału w celu stworzenia zasadniczego obiegu bogactwa. Działalność finansowa nieodniesiona do prawdziwego dobra wspólnego tworzy ośrodki władzy, które skłaniają się ku formom oligarchii i ostatecznie podważają skuteczność systemu gospodarczego²⁴.

W tym kontekście szczególnie istotne staje się wyartykułowanie wizji ekonomii opartej na wartościach moralnych. Chodzi o wysiłek zmierzający do stworzenia warunków niezbędnych do bardziej integralnego rozwoju świata, w którym „każdy mógłby dawać i otrzymywać i gdzie postęp jednych nie byłby już przeszkodą do rozwoju innych ani pretekstem do ich zniewolenia”²⁵.

Warto zaznaczyć, że problem pożyczek nie zawęża się jedynie do kwestii wysokości stopy procentowej. Czasem wystarczy celowe działanie na niekorzyść dłużnika przy pomocy instrumentów finansowych. Przykładem mogą być niedorzeczności ostatniego kryzysu finansowego, gdy firmy maklerskie sprzedawały – zachwalając jako korzystne – pakiety papierów dłużnych, równocześnie „grając

²² Tamże.

²³ Z jednej strony państwa chronią swą gospodarkę przed nadmierną ingerencją towarową z zewnątrz (np. przez system ceł), z drugiej strony są niejednokrotnie całkowicie otwarte na działanie zewnętrznych mechanizmów finansowych. W tym kontekście należałoby raczej zastanowić się nad większym otwarciem rynków dla krajów uboższych i poddaniem większej kontroli wpływów międzynarodowego lobby finansowego.

²⁴ Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *‘Oeconomicae et pecuniariae...*

²⁵ Kongregacja Nauki Wiary, *Libertatis conscientia*, „Acta Apostolicae Sedis” 1987, nr 90.

na ich spadek na publicznym parkiecie”. Podobnie istotne zastrzeżenia z punktu widzenia suwerenności państwowej może budzić wpływ agencji ratingowych na globalne rynki finansowe. Ich „chybione” oceny niektórych papierów dłużnych tuż przed krachem w 2008 r. ostrzegają przed zagrożeniem, które może stanowić nieuczciwa informacja gospodarcza²⁶. Wśród indywidualnych zachowań piętnowanych w świecie doradców finansowych wymienia się m.in.: nadmierny ruch portfela inwestycyjnego mający na celu zwiększenie przychodów z prowizji dla banku lub innego pośrednika finansowego; brak należytej bezstronności w oferowaniu instrumentów oszczędnościowych, które w porównaniu z produktami innych banków w mniejszym stopniu odpowiadają potrzebom klientów; zaniedbanie ze strony doradców finansowych powiązanych interesów swoich klientów²⁷.

Czynnik nadmiernej konsumpcji

Alchemia nieuporządkowanych pożyczek polega: z jednej strony na rozpalaniu ludzkich żądz (w tym przez kreowanie sztucznych potrzeb) i żywieniu chęci gromadzenia pieniędzy jako głównego celu działalności gospodarczej, z drugiej strony na pogrążeniu dłużnika w niespłacalnych długach. Te ostatnie mogą być zaciągane na rzeczy zbędne lub prawie zbędne. Chęć ich posiadania jest w takiej sytuacji wyrazem nadkonsumpcji. Kluczowe dla środowisk stymulujących taką praktykę jest wyrobienie nawyku, a ten ostatni jest najefektywniejszym środkiem kontroli politycznej.

Stąd, odnosząc się do indywidualnej postawy opartej na formule „kupuj dziś, płać jutro” oraz w kontekście zalewu ofert w kulturze Zachodu, obok wezwania do otwarcia serc na potrzebujących w krajach ubogich apeluje się również o zatrzymanie procesu bezrefleksyjnego zadłużania się społeczeństw żyjących w dostatku. Dotyczy to zwłaszcza osób, które z tego powodu tracą płynność finansową i stają na granicy bankructwa. Nie można w nieskończoność żyć na kredyt. Nagromadzenie deficytów i długów obciąża inwestowanie w przyszłości, a w układzie globalnym składa na barki młodego pokolenia „ciężar nie do uniesienia”. Stąd warto odnotować apel o trzeźwy styl życia pozwalający odróżnić, co zbędne, od tego, co konieczne. Zdaniem papieża Franciszka „nadużyciom można zapobiegać wychowując do skromnego stylu życia, który potrafi odróżnić to, co zbytne, od tego, co konieczne, i który uczy odpowiedzialności, by nie zaciągać kredytów na zakup rzeczy, z których można zrezygnować. Ważne jest byśmy rehabilitowali cnoty ubóstwa i ofiarności. Ubóstwa, by nie stać się niewolnikiem rzeczy, i ofiarności, bo w życiu nie można mieć wszystkiego”²⁸.

Obok szkód materialnych konsumpcjonizm niesie trudne do wycenienia szkody społeczne, jak: wyalienowanie, podejrzliwość, samotność czy neurotyczność²⁹.

²⁶ Szerzej na temat wpływu tych agencji na globalne rynki finansowe: P. Wiśniewski, *Rating suwerena – istota i znaczenie*, „Studia BAS” 2011, nr 4, s. 129 i nast.

²⁷ Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Oeconomicae et pecuniariae...*

²⁸ *Papież o walce z lichwą i hazardem*, <https://kosciol.wiara.pl> [dostęp: 5.06.2019].

²⁹ A. Zwoliński, dz. cyt., s. 74.

Nadmierna konsumpcja i bez troskie wydawanie pieniędzy stoją w sprzeczności z cnotą umiarkowania. Ten styl życia jest jednak celowo promowany kosztem rozsądku, dojrzałego życia rodzinnego czy bezinteresowności. Współodpowiedzialny za to jest nieuporządkowany stosunek społeczeństwa do sfery finansów, gdzie „państwo musi nieustannie dążyć do wzrostu inflacji (wyższych cen), ponieważ inaczej nie spłaciłoby swoich długów (...)”³⁰. Brak racjonalizacji konsumpcji i jej pożytecznego dla kraju ukierunkowania staje się dodatkowym czynnikiem powodującym utratę kontroli (zarówno na płaszczyźnie jednostki, jak i społeczeństwa) nad finansami publicznymi.

Sygnalizacja rozwiązań alternatywnych

Na zakończenie warto nadmienić, że powszechny obecnie model funkcjonowania finansów (to jest związany z kredytowaniem opartym o dodatnie oprocentowanie) nie jest oczywiście jedynym możliwym. Z ekonomicznego punktu widzenia – w obszarze zagadnienia zdrowych społecznie pożyczek – rzecz sprowadza się bowiem do pytania: jak bezpiecznie wyłączyć tezauryzacyjną funkcję pieniędzy tak, aby uniemożliwić ich posiadaczom „domaganie się wypłacania odsetek, jako wynagrodzenia za powstrzymanie się od spekulacyjnego gromadzenia pieniędzy”³¹? To ostatnie ma bowiem potencjał zakłócania aktywności ekonomicznej odpowiadającej rzeczywistej wydajności pracy, co prowadzi do koncentracji kapitału, a w dalszej kolejności do powstania monopolu. Zarówno w empirii, jak i w teorii znane są systemy oprocentowania ujemnego oraz pieniądza neutralnego. W pierwszym przypadku chodzi o zmuszenie graczy rynkowych do szybszego obrotu walutą, intensyfikacji wymiany, a przez to podniesienia poziomu rozwoju gospodarczego i dobrobytu. Wadą jest możliwość manipulacji przez organ emitujący walutę (ze skutkami znacznej opresji fiskalnej) oraz trudność w akumulacji kapitału w przedsięwzięciach o wysokim stopniu chłonności³². W przypadku pieniądza neutralnego (którego przykładem w lokalnej skali może być chociażby szwajcarski WIR czy brytyjski *Bristol Pound*) wady te ustają. Problemem wydaje się jednak brak dostatecznej świadomości społecznej, zaangażowania na rzecz dobra wspólnego oraz woli politycznej do szerszego podjęcia takich projektów, zwłaszcza w skali globalnej³³. Innym zagrożeniem – w obu przypadkach – jest powstanie systemu wielowalutowego, który przy sile ekonomicznej zwolenników

³⁰ J. Woźniński, dz. cyt., s. 579.

³¹ W. Onken, *Gospodarka rynkowa bez kapitalizmu*, <http://userpage.fu-berlin.de> [dostęp: 5.06.2019].

³² M. Kennedy, dz. cyt., s. 89 i nast.; J. Rossakiewicz, *Pieniądz oprocentowany ujemnie. Geneza i perspektywy*, <https://jar.neon24.pl> [dostęp: 5.06.2019].

³³ Radykalność poszczególnych rozwiązań może być oczywiście różna. Warto też rozważyć korzyści, które mogą płynąć z analizy pomysłów pośrednich, zmierzających choć częściowo do wykluczenia niedogodności obecnego systemu. Przykładem może być Szwajcarska Inicjatywa Suwerennego Pieniądza, której osią jest odebranie możliwości kreacji pieniądza przez banki komercyjne na rzecz monopolu banków centralnych, *Szwajcarska Inicjatywa Suwerennego Pieniądza, Pięć pytań i odpowiedzi*, <http://szczesnygorski.pl> [dostęp: 20.06.2019].

„pieniądza dodatniego” może prowadzić od permanentnej „wojny fiskalnej”. Jakkolwiek, nawet biorąc pod uwagę liczne niedogodności, zarówno racje moralne, jak i rzeczywistość współczesnych rynków finansowych, zmuszają do poważnego rozważenia argumentów przemawiających za gruntowną reformą w omawianym obszarze.

Zakończenie

W podsumowaniu należy skonstatować, że świadoma władza publiczna winna, chroniąc dobro wspólne, podejmować skuteczne kroki w celu obrony obywateli przed zagrożeniami płynącymi ze strony podmiotów i środowisk zainteresowanych drenażem finansów publicznych oraz przed promowaniem zgubnych nałogów i przyzwyczajień, w tym ekonomicznych. Panowanie nad pieniędzmi to zawsze walka polityczna, osadzona zarówno w ekonomii, jak i moralności. Kontrolowanie systemu pieniężnego stanowi bowiem istotną „formę społecznej władzy, niezmienny cel działań i rozgrywek prowadzonych przez przeróżne grupy interesów”³⁴. Obecnie w tej walce, niestety, rynki finansowe zdają się wygrywać z demokracją.

Bibliografia

Opracowania:

- Belloc H., *Lichwa. Kryzys gospodarczy*, Poznań–Warszawa 2006.
 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, Wrocław 2017.
 De Soto J.H., *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, Warszawa 2011.
 Hongbing S., *Wojna o pieniądz. Świat władzy pieniądza*, Bielany Wrocławskie 2011.
 Jones E.M., *Jalowy pieniądz. Historia kapitalizmu jako konfliktu między pracą a lichwą. Od Medyceuszy do Newtona*, t. III, Wrocław 2015.
 Kennedy M., *Pieniądz wolny od inflacji i odsetek*, Kraków 2004.
 Kurtzman J., *The Death of Money*, Simon & Schuster, London 1993.
 Nadworski F., *Nowe prawo o lichwie u nas obowiązujące. Wykład dogmatyczno-krytyczny i porównawczy*, Warszawa 1895.
 Szewczak J., *Banksterzy. Kulisy globalnej zмовy*, Kraków 2016.
 Wacyk H., *Prawo pobierania odsetek w świetle etyki chrześcijańskiej*, Poznań 1893.
 Werner R.A., *Stracone stulecie w ekonomii: trzy teorie bankowości i niezbity dowód*, Warszawa 2016.
 Woziński J., *Dzieje kapitalizmu. Nieznana historia imperiów, bankierów, wojen i kryzysów*, Warszawa 2017.
 Zwoliński A., *Chciwość*, Radom 2008.

Artykuły naukowe:

- Bokwa K., *Historia aktualna – austriacka regulacja odsetek i lichwy w XIX i XX w.*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2017, nr 21.
 Borodo A., *Bank centralny a budżet państwa, wybrane aspekty prawne*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2015, nr 3.

³⁴ S. Hongbing, *Wojna o pieniądz. Świat władzy pieniądza*, Bielany Wrocławskie 2011, s. 340.

- Ewertowski S., *Lichwa, potępiana forma chciwości*, „Studia Elbląskie” 2012, nr 13.
 Kongregacja Nauki Wiary, *Libertatis conscientia*, „Acta Apostolicae Sedis” 1987, nr 90.
 Panfil P., *Nabywanie skarbowych papierów wartościowych przez NBP*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio H, Oeconomia 2014, nr 48/4.
 Sobuś P.B., *Pożyczka na procent: próba oceny etycznej*, „Annales, Etyka w Życiu Gospodarczym” 2010, nr 13/1.
 Sołoma A., *Lichwa w świetle współczesnych uregulowań prawnych w Polsce i wybranych krajach orientacji rynkowej*, „Oeconomia i Prawo” 2006, t. 2.
 Wiśniewski P., *Rating suwerena – istota i znaczenie*, „Studia BAS” 2011, nr 4.

Źródła internetowe:

- Benedyk M., Bank centralny i dług publiczny, <http://mises.pl>.
 Gniadek J., *Lichwa instytucjonalna*, <http://jacekgniadek.com>.
 Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, ‘*Oeconomicae et pecuniariae quaestiones*’. Considerations for an ethical discernment regarding some aspects of the present economic-financial system, nr 12, <https://press.vatican.va>.
 Litwin I., *Propozycja zmiany statusu NBP*, <http://jestesmyzmiana.pl>.
 Onken W., *Gospodarka rynkowa bez kapitalizmu*, <http://userpage.fu-berlin.de>.
Papież o walce z lichwą i hazardem, <https://kosciol.wiara.pl>.
Rola NBP, <http://jestesmyzmiana.pl>.
 Rossakiewicz J., *Pieniądz oprocentowany ujemnie. Geneza i perspektywy*, <https://jar.neon24.pl>.
 Sroczyński G., *Sektor finansowy ogrywa demokrację, możemy obudzić się w świecie zamieszek i rewolucji*, <http://next.gazeta.pl>.
Szwajcarska Inicjatywa Suwerennego Pieniądza. Pięć pytań i odpowiedzi, <http://szczesnygorski.pl>.

Streszczenie:

Obowiązujący system monetarny jest oparty o pieniądź dłużny. Jego kreatorem są głównie banki komercyjne. System zaciągania długów w instytucjach prywatnych niesie ze sobą niebezpieczeństwo uzależnienia. Państwa zależne od swoich wierzycieli zawsze będą podatne na naciski polityczne. Problem jest tym większy, im bardziej system, w ramach którego pieniądze są pożyczane, wymyka się spod kontroli publicznoprawnej. Istotną rolę odgrywa w nim również poziom moralności obsługujących go ludzi. Wydaje się, że obecny system tworzenia pieniądza publicznego nie jest zadowalający, czego dowodem są powtarzające się cyklicznie kryzysy. Stąd konieczność zmian zarówno na płaszczyźnie instytucji, jak i etyki rynków finansowych.

Słowa kluczowe: pożyczka, odsetki, dług publiczny, rynki finansowe, etyka.

Socio-Political Consequences of Disordered Loans (Selected Issues)

Abstract:

The current monetary system is based on debt money. Its creators are mainly commercial banks. The debt collection system in private institutions carries the risk of addiction. Countries dependent on their creditors will always be susceptible to political pressure. The

problem is the greater, the more the system under which money is borrowed, escapes public-law control. An important role is also played by the level of morality of people serving it. It seems that the current system of creating public money is not satisfactory, as evidenced by repeat crises. Hence, there is the necessity of changes both at the level of institutions and the ethics of financial markets.

Keywords: loan, interest, public debt, financial markets, ethics.